

RİZE VALİLİĞİ

1. RİZE SEMPOZYUMU

16-17-18 KASIM 2006

Doç. Dr. Musa YILDIZ
Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi

Bu çalışmada, Osmanlı devletinin son dönemlerinde yaşamış olan ilim adamı Rizeli İshâk Nûrî Efendinin hayatı ve Zûbdetü'l-Izhâr adlı eseri konu edilecektir.

Ancak konuya geçmeden önce, bu vesileyle bir hususu da burada vurgulamak yerinde olacaktır. Süleymaniye Kütüphanesi başta olmak üzere, ülkemizin kütüphanelerinde ve şahsî koleksiyonlarda çok sayıda yazma eser, araştırmacıların ilgisini beklemektedir. Bu kütüphanelerde edebiyat, tarih, felsefe, matematik, astronomi ve bu şerhte olduğu gibi Arap dili alanında çok sayıda yazma eser olduğu malumdur. Bunlardan bazıları da Arapça ve Farsça yazılmıştır. Osmanlıca eserlerle uğraşanlar yetersiz olmakla birlikte, Arapça ve Farsça eserlerle uğraşanlara göre daha fazladır.

Ancak ülkemiz kütüphanelerinde bulunan Arapça ve Farsça eserlere gereken ilgi gösterilmemektedir. Bunların en önemli sebeplerinden birisi, klâsik Arapça ve Farsçayı bilenlerin az olmasıdır. İkincisi de bu eserler üzerinde çalışmaya teşvik edici bir motivasyonun olmamasıdır. Böyle olunca da milletimizin hafızası denilebilecek bu eserler, kütüphanelerimizin tozlu raflarında kaybolmaya yüz tutmaktadır.

Kültür mirasımız olan bu değerli eserlerin disiplinler arası çalışmalarla süratli bir şekilde bugünkü dilimize aktarılması ve matbu hâle getirilmesi gerekmektedir. Bu açıdan Arapça ve Farsça bilen değerli ilim adamlarımızın kendi alanlarında yapacakları çalışmalar yanında, farklı alanlarda uzmanlaşmış ilim adamlarıyla ortak çalışmalar yapmaları yararlı olacaktır. Zira tarihin bütün yükselişlerinin temelinde, önce kendini tanıma ve dolayısıyla hatalı yanların tespiti, sonra revaçta olan medeniyetin tahlil edilmesinin yattığı ortadadır. Geçmiş bir kenara bırakarak hiçbir ilerlemeyi meydana getiremeyiz. Bu nedenle yükselişin ilk basamağını, kendini ve tarihini tanıma oluşturur. Kendini ön yargılardan kurtararak değerlendirmeyen milletlerin hatalardan kurtulamaması kaçınılmazdır.

Osmanlı kültüründe kişinin devletine ve milletine iki borcu vardır. Bunlardan birincisi Arapça öğrenmek, ikincisi de Farsça öğrenmektir. "Kim ki bilir Fârisî, gider deynin yarısı" sözü yaygındır. Bu söze göre, Farsça öğrenen kişi borcunun yarısını ödemiş olur. Kişi borcunun geri kalan yarısını ise, Arapça öğrenerek öder. Bu düşünceden hareket eden Osmanlı âlimleri, bu iki dili, aldıkları sağlam bir medrese eğitimiyle iyi bir şekilde öğrenmişlerdir. Aynı ilmi düşünceden hareket ettiğini düşündüğümüz İshâk Nûrî Efendi'nin bu dillerden Arapçaya olan hakimiyeti, Arapça olarak kaleme alınan İzhâr adlı esere yazdığı Osmanlıca şerhte açıkça görülmektedir.

İshâk Nûrî Efendi, 1855 (r. 1269/h.1271) yılında Rize'nin Akatoz¹ Köyünde doğmuştur. Mânioğlu Hâci Kâsım Efendi'nin oğludur. 1869 (h. 1285) yılında İstanbul'a gelerek Süleymaniye medreselerinde ilim tahsil etmiş, 11 Temmuz 1880 (r. 28 Haziran 1296) tarihinde ulûm-ı Arabiyyeden icazetnamesini ve Dâru'l-Mu'allimîn'in rüşdiye kısmından vasat dereceyle diplomasını almıştır. 30 Ocak 1881 (r. 17 Kanûn-ı Sâni 1297) tarihinde Beylerbeyi ve Şehzade Galata Rüşdiyeleri muallim-i sâniğinde bulunmuştur. 6 Şubat 1889 (h. 5 Cemaziyelahir 1306)'da İbtidâ-i Hâric İstanbul Müderrisliğine tayin edilmiştir. 15 Mayıs 1897 (r. 2 Mayıs 1313) tarihinde devamsızlığı sebebiyle görevinden azledilmiştir. 2 Aralık 1897 (r. 19 Teşrin-i Sâni 1313)'de Unkapanı Rüşdiyyesinde muallim olmuştur. 8 Mart 1905 (r. 23 Şubat 1321) tarihinde Mekâtib-i Rüşdiyye müfettişliğine terfi etmiştir. Nisan 1907 (Rebiulevvel 1325)'de İbtidâf Altmışlı'ya terfi etmiştir. 1908 (h. 1326) yıllarında Fatih'te Hasanzâde ile Pir Mehmed Paşa medreseleri müderrislikleri de uhdesinde olmuştur. Süleymaniye Câmii Dersiâmlığı da yapan İshâk Nûrî Rizevî, Temmuz 1910 (r. 1326)'da kadro harici ve Haziran 1911 (r. 1327)'de ma'zûl addedilmiştir. Toplam 28 sene muallimlik ve müfettişlik hizmetlerinde bulunan İshâk Nûrî Efendi, 5 Haziran 1913 (r. 23 Mayıs 1329) tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir.²

Yapılan geniş çaplı araştırmada, İshâk Nûrî Rizevî'nin hayatı ve eserleri konusunda, İstanbul Müftülüğü, Meşihat Arşivinde bulunan 197 nolu dosya içerisindeki 6941-6950 arası 10 adet belgede yer alan bilgiler dışında bir bilgiye rastlanamamıştır. İshâk Nûrî Rizevî'nin 1883 (h.1301) yılında basılan Zûbdetü'l-Izhâr adlı eseri,³ İmam Birgivi'nin İzhârü'l-Esrâr adlı kitabının şerhidir.

İmam Birgivi'nin asıl adı, Mehmed b. Pir Ali Efendi'dir. 27 Mart 1523 (h. 10 Cemaziyellevvel 929) tarihinde Balıkesir'de doğdu. Birgivi, ilk tahsilini kendisi gibi müderris ve fâzil bir zât olan Ali Efendi'nin yanında tamamladı. Daha sonra İstanbul'a giderek sırasıyla Küçük Şemseddîn, Ahîzâde Mehmed ve Rumeli Kazaskeri Abdurrahman Efendilerden dersler aldı ve icazet alarak müderrislik payesini elde etti.

İstanbul'da çeşitli görevlerde bulunduktan sonra, sultan II. Selim'in hocası Atâullah Efendinin, günümüzde İzmir'e bağlı Ödemiş kazasının bir nahiyesi olan Birgi'de yaptırdığı medreseye müderris tayin edildi ve ömrünü burada tedris, irşat ve telif faaliyetleriyle geçirdi.

1-İstanbul Müftülüğü bünyesindeki Meşihat Arşivinde bulunan 197 nolu dosya içerisindeki 6944 nolu belgede bu köyün adı, Akanoz şeklinde geçmektedir. Rize iline bağlı böyle bir köy bulunmamaktadır. Muhtemelen, Osmanlıca olarak "te" harfi, "nun" şeklinde yazılmıştır. Köyün doğru adı, Akatoz'dur. Bu köy bugün Rize ili, Der pazarı ilçesine bağlı Bürücek köyüdür. Der pazarı ilçesiyle Rize il merkezi arasında yol üzerindedir. Sadık Albayrak, Son Devir Osmanlı Uleması adlı eserinde köyün adını belgede geçtiği şekilde okumuştur. Bkz. Sadık Albayrak, Son Devir Osmanlı Uleması, İstanbul 1981, II, 237.

2-Tarihlerin bazen Hicrî, bazen de Rûmî olarak verilmesi, elimizde bulunan arşiv belgelerinden kaynaklanmaktadır. Belgelerde genellikle tarihler Rûmî olarak verilirken; bazen de hicrî olarak geçmektedir.

3-6943, 6944, 6945 ve 6949 nolu belgeler; Sadık Albayrak, Son Devir Osmanlı Uleması, II, 237. Yapılan geniş çaplı araştırmada, İshâk Nûrî Rizevî'nin hayatı ve eserleri konusunda, Meşihat Arşivinde bulunan 197 nolu dosya içerisindeki 6941-6950 arası 10 adet belgede yer alan bilgiler dışında bir bilgiye rastlanamamıştır.

İmam Birgivî, bir İstanbul seyahati sırasında veba hastalığına yakalanarak, 21 Eylül 1573 Pazartesi (h. 24 Cemaziyelevvel 981) günü 52 yaşında vefat etti ve Birgi'ye götürülüp defnedildi.⁴

Kendisinden geriye Arap dili grameri, ahlâk-tasavvuf, fıkıh, akait, tefsir-kıraat, hadis gibi sahalarda, çoğu Arapça, birkaçı da Türkçe olmak üzere tespit edilebilmiş altmışa yakın eser kalmıştır.⁵

Birgivî'nin İzhâru'l-Esrâr adlı eseri, Arap nahvi (sentaksı) konusunda kaleme alınmış bir eserdir. Müellifin Avâmil adlı eserinin ayrıntılı bir şerhi niteliğindedir. Uzun zaman Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuş ve Arapça öğrenmek isteyen herkesin bildiği bir eser olmuştur. Bu şöhretinden ötürü eserin yalnızca Osmanlı döneminde kırktan fazla baskısı yapılmıştır.

Birgivî'nin İzhâru'l-Esrâr adlı eseri, Arap nahvi (sentaksı) konusunda kaleme alınmış bir eserdir.⁶ Müellifin Avâmil adlı eserinin ayrıntılı bir şerhi niteliğindedir. Uzun zaman Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuş⁷ ve Arapça öğrenmek isteyen herkesin bildiği bir eser olmuştur. Bu şöhretinden ötürü eserin yalnızca Osmanlı döneminde kırktan fazla baskısı yapılmıştır.⁸

Eserde müellif meselelerin ayrıntılarına girmez; nahivciler arasında ihtilaf konusu olan hususlardan söz etmez. Zira onun gayesi, dilin detaylarını değil de, esaslarını öğrenmek olan başlangıç düzeyindeki öğrencilere yol gösterecek bir kitap telif etmektir. Kendi ifadesiyle bu kitap: "Her mu'ribin (nahiv kâidelerine uygun olarak düzgün ve güzel konuşan ve nahiv kaidelerini uygulayan kimse) en muhtaç olduğu husûslar hakkında bir risâledir."⁹

Arap nahvi (sentaksı), üç ana başlıkta sistematik bir şekilde işlenmektedir. Bunlar; âmil, yani etkileyenler. Ma'mûl, yani etkilenenler ve i'râb, yani etkidir. Arap nahvine dair konuları, bu üç ana başlık altında alt başlıklara da ayırarak özlü bir şekilde işleyen İzhâru'l-Esrâr adlı bu eser üzerinde bir çok ilim erbabı Arapça ve Türkçe olmak üzere çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmaların amacı, bu değerli eserden Arapça öğrenmek isteyenlerin en iyi şekilde yararlanmalarını sağlamaktır. Kendisi şerhinin başında belirtmemesine rağmen, İshâk Nûrî Efendinin de bu düşünceden hareketle bu eseri şerh ettiği düşünülmektedir. Ancak İshâk Nûrî Efendinin şerhine geçmeden önce, bu eser üzerine yazılan şerhlere bir göz atmamız yararlı olacaktır.¹⁰

1. Birgivî'nin talebelerinden Avlamışlı Muslihuddîn Efendi tarafından Keşfu'l-Esrâr adıyla şerh edilmiştir.¹¹
2. Kuşadalı Mustafâ b. Hamza'nın 1085/1674-75'te yazmış olduğu Netâicü'l-Efkâr adlı şerhi İzhâr şerhlerinin en meşhurdur. Geniş bir inceleme ürünü olan bu şerh matbudur.¹²
3. Abdullah b. Muhammed b. Velî'nin Zübdetü'l-Izhâr'ı 1122/1710-11 tarihinde yazılmıştır (Müellif nüshası, Süleymaniye, Denizli, nu: 292).
4. Subicalı Muhammed b. Muhammed b. Ahmed (ö.1141/1728)'in Fethu'l-Esrâr adlı şerhi,¹³ 1271/1854-55'de Matbaa-i Âmire'de Adalî'nin şerhinin kenarına basılmıştır.
5. Dâvûd b. Muhammed el-Karsî (ö.1160/1747)'nin de bir şerhi vardır (Süleymaniye Ktb, Fatih, nu: 4933, 1b-96b).¹⁴
6. Refsü'l-Küttâb Süleyman Feyzî Efendi (ö.1206/1791-92)'nin Feydu'l-Bihâr alâ Riyâdi'l-Izhâr adlı şerhi (Çorum II Halk Kütüphanesi, nr.2660, 283 vr.).¹⁵
7. Kasapzâde İbrahim Efendinin şerhi.¹⁶
8. Refsü'l-Kurrâ Eyyûbî Abdullah b. Muhammed b. Sâlih b. İsmâil (ö.1252/1836-37)'nin Fevâyihu'l-Ezkâr fî Halli Netâici'l-Efkâr adlı şerhi, 1310 yılında İstanbul'da basılmıştır.
9. Osmanpazarî Niyazî Şeyh İsmail Efendi'nin Ref'u'l-Estâr fî Halli Muğlakâti'l-Izhâr isimli şerhi¹³ de, Eyyûbî'nin şerhinin kenarına basılmıştır.
10. Karslı Hâmid Efendi'nin İzhâr şerhi.¹⁷
11. Mustafa Tevfîk Efendi'nin İmtihân adlı şerhi.¹⁸

4-Hayatı ve eserleri konusunda geniş bilgi için bkz. Bursalı Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri, İstanbul 1333-42, I, 253-256; Esat İleri, İmam-ı Birgivî, İzmir 1954; Kazım Kufralı, İA, II, 634-635; H. Nihal Atsız,

İstanbul Kütüphanelerine Göre Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası, İstanbul 1966; Ömer Rızâ Kehhâle, Mu'cemu'l-Muellifîn, Beyrut ts., IX, 123-127; Ahmet Turan Arslan, İmam Birgivî, Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri, İstanbul 1992, Emrullah Yüksel, "Birgivî", DİA, VI, 191-194; Şükran Fazlıoğlu, İzhâru'l-Esrâr li-Birgivî: Dirâse ve Tahkîk, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ürdün Ü., Edebiyat Fak., Amman 1995; M. Hulusi Lekesiz, 16. Yüzyıl Osmanlı Düzenindeki Değişimin Tasfiyecî (Prütanist) Bir Eleştirisi, Birgivi Mehmet Efendi ve Fikirleri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Ü., Sos. Bil. Enst., Ankara 1997; İmam Birgivi, İzhâr ve Tercümesi, Haz. Nevzat H. Yanık-M. Sadi Çoğenli, Erzurum 1998; Hüsamettin Erdoğan, İmam Birgivî'nin el-Emsiletü'l-Fadliyye Şerhi (İnceleme ve Edisyon Kritik), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Ü., Sos. Bil. Enst., İstanbul 2002,

5-Emrullah Yüksel, a.g.md., VI, 193.

6-Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Elmalı, "İzhâru'l-Esrâr", DİA, XXIII, 506-507.

7-Klâsik Arapça eserler konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Nusuhi Ünal Karaarslan, Enseignement en Langue Arabe Chez Les Turcs Ottomans Jusqu'aux Tanzimat, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Paris Üniversitesi, 1976; Ramazan Şeşen, "Osmanlılar Döneminde Arap Dili ve Edebiyatı Öğretimi", Studies on Turkish-Arab Relation Annual 1986, Foundation for Studies on Turkish-Arab Relations (TAIV-İstanbul), s.267-268; Mustafa Ergün, "Medreselerde Okutulan Dersler ve Arab Relation Annual 1986, Foundation for Studies on Turkish-Arab Relations (TAIV-İstanbul), s.65-78; Emrullah İşler, "Klâsik Arapça Gramer Kitaplarının Modern Öğretimdeki Yeri", Ankara Ü., TÖMER Dil Dergisi, Sayı: 45-Temmuz 1996, s.15-26; Mehmet Yavuz, Arap Gramerine Dair Eser Yazan Osmanlı-Türk Âlimleri (XVI. Asra Kadar), İstanbul 2001; Dursun Hazer, "Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları", Gazi Ü., Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt I, sayı 1, 2002/1, s.272-284; Kerim Açık, Tanzimattan Günümüze Arapça Öğretimi (Kaynaklar ve Yöntemler), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sos. Bil. Enst., İstanbul 2002; Şükran Fazlıoğlu, "Manzûme fî Tertîb el-Kutub fî el-'Ulûm ve Osmanlı Medreselerindeki Ders Kitapları", Değerler Eğitimi Dergisi, C.1, S.1, Ocak 2003, s. 97-110; a.mlf., "Ta'lîm ile İrşâd Arasında: Erzurumlu İbrahim Hakkî'nin Medrese Ders Programı", Dîvan İlmî Araştırmalar Dergisi, Yıl:10, S.18, 2005/1, s.118-173.

8-Ahmet Turan Arslan, a.g.e., s.165.

9-İmam Birgivî, İzhâr, haz. Nevzat H. Yanık-M. Sadi Çoğenli, Erzurum 1998, s.1.

10-Bu şerhler konusunda bkz. Brockelmann, GAL Suppl.,II, 656-657; Ahmet Turan Arslan, a.g.e., s.165-168.

11-Kâtip Çelebi, Keşfü'z-Zunûn, I, 117, Bursalı Mehmet Tahir, a.g.e., I, 255.

12-Amil kısmı İbrâhîm Ömer Süleyman Zübeyde tarafından tahkîk edilerek 1992 yılında Libya'ya yayınlanmıştır.

13-Bağdatlı İsmail Paşa, İzhâru'l-Meknûn, İstanbul 1945-47, II, 158; Bursalı Mehmet Tahir, a.g.e., I, 255.

14-Bu şerh üzerine yapılan bir çalışma için bkz. Gökhan Sebati Işkın, Dâvûd el-Karsî ve Şerhu İzhârî'l-Esrâr'ı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Ü. Sos. Bil. Enst., İstanbul 2000.

15-Bursalı Mehmet Tahir, a.g.e., I, 255; III, 117.

16-Kâtip Çelebi, a.g.e., I, 117.

17-Bursalı Mehmet Tahir, a.g.e., I, 285.

18-a.e., II, 39.

12. Hâfız Mustafâ b. el-Hâc Mustafâ el-Mihaliçî'nin Şerhu Şevâhidi Netâici'l-Efkâr ma'a lzhârî'l-Esrâr adlı şerhi, 1286/1869-70 yılında İstanbul'da basılmıştır.

13. Harputlu Ömer Naimî Efendi'nin (ö.1299/1881-82) şerhi.¹⁹

14. Edirne Müftüsü diye meşhur olan Mehmed Fevzî Efendi (ö.1318/1898-99)'nin Miftâhu'l-Merâm adlı şerhi, 1305 yılında Matbaa-i Âmire'de basılmıştır.

15. el-Hâc Şamlı Mustafâ Efendi'nin Bedâi'u'l-lzhâr adlı şerhi, 1309/1891-92 yılında İsmail Efendi Matbaasında basılmıştır.²⁰

16. Mehmed Hâlis Efendinin Telhîsu'n-Nahv adlı tercüme ve şerhi, 1328/1910-11 yılında İstanbul'da basılmıştır.

Birgivî'nin lzhâr'ının şerhlerine bir göz attıktan sonra, onun bu eserinin Osmanlı medreselerinde okutulan Arapça kitaplar arasındaki yerine bakmamız uygun olacaktır. Osmanlı medreselerinde okutulan dersler iki ana bölümde incelenir. Bunlardan birincisi; ulûm-i âliyye denilen, âlet ilimleridir. Ulûm-i cüziye ya da muhtasarât da denilen âlet ilimleri, kelâm, mantık, belâgat, nahiv, hendese, hesap, heyet, felsefe, tarih ve coğrafyadır. İkincisi; ulûm-i 'âliye denilen yüksek ilimlerdir ki, bunlar âlet ilimlerinin öğrenilmesine yardımcı olan Kur'ân, Hadis ve Fıkıh ilimleridir.²¹

Dolayısıyla Arap grameri de, öğrencileri ulûm-i 'âliye denilen yüksek ilimlere hazırlayan âlet ilimleri arasında sayılmaktadır.

Medreselerde Arapça derslerine önce Sarf denilen morfoloji ilmiyle başlanıyordu. Sarf ilminden şu kitaplar okutulmaktaydı:

1. el-Emsile: Yazarı bilinmeyen bu kitapta, Arapça sülâsî mücerred fiil örneği üzerinde durulur ve onun yirmi dört sığa çekimi yapılır.

2. Binâu'l-Ef'âl: Yine yazarı bilinmeyen bu kitapta da, Arapça fiillerin bütün şekilleri ele alınır. Sarfın babları otuz beş olarak gösterilir. Kitabın sonunda; sahîh, ecvef, mudâaf, misâl, mehmûz, nâkıs ve leff kavramları birer misalle izâh edilir.

3. el-Maksûd: Müellifinin kim olduğu ihtilâflıdır. İmam Birgivî Maksûd'u İmam-ı Azam (ö.150/767)'a izafe eder.²² Binâ'daki gibi önce sahîh fiiller tekrarlanır. Sonra sahîh olmayan fiillerden bahsedilir ve burada il'âl kâideleri ile illetli harfler izah edilir. Ardından ism-i fâil, ism-i mefûl, mimli masdar vb. açıklanır.

4. el-'Izzî: İzzeddîn ez-Zencânî (ö.655/1257)'nin yazdığı bir sarf kitabıdır ve müellifin isminden dolayı 'Izzî diye tanınır. Tasrîfu Zencânî, Tasrîfu 'Izzî veya el-Muhtasar adlarıyla da anılır. 'Izzî'de, fiillerin harf sayılarına ve türlerine göre tasnifi yapılır. Emsile-i muhtelif sırası takip edilerek, fiiller tasnife tabi tutulup, bir veya birkaç örnek verilir. İl'âl kâidelerinin açıklaması yapılarak, illetli fiillerin istisnâ hâlleri zikredilir. Kitabın sonlarında ise, ism-i zaman ve ism-i mekân konu edilir.

5. Merâhu'l-Ervâh: Hayatı hakkında bilgi bulunmayan Ahmed b. Alî b. Mes'ûd'undur. Müellif bu eserinde fiillerin yapısını tahlil eder ve fiilleri yedi kısma ayırır. İl'âl kâideleri üzerinde ısrarla durur.

Nahiv ilminde okutulan kitaplar şunlardı:

1. Avâmil: İmam Birgivî'nin eseridir. Âmil, Arapça gramerde kelimelerin sonuna tesir eden edat gibi kelimeler, ismin hâlleri denen "cerr" harfleri; "için", "gibi", "-den beri", "eğer", "niçin" gibi kelimelerin kullanışları, temenni, ümit, mutlaklık, istisna, nedensellik vb. gibi durumları bildiren harflerin kullanışları üzerinde durur. 25 sayfalık bu küçük eser, genelde Arapça cümlelerde çok önemli olan kelime sonlarındaki değişmeler (i'râb) üzerinde durur.

2. lzhâr: Çalışma konumuz olan lshâk Nûrî Efendi'nin de şerh yazdığı bu kitap, Nahiv ilminde ikinci kitap olarak medreselerde okutulmaktaydı.

3. Kâfiye: Sarf ve nahiv ilimlerinde üstat olan İbn Hâcib'in nahiv alanında ileri düzeyde okutulan eseridir. Sadece örneklerle öğretmeyi amaçlamayıp, konuların felsefesine de giren bir kitap idi.

4. Molla Câmi: Kâfiye şerhidir. Asıl adı el-Fevâidü'z-Ziyâiyye fî Şerhi'l-Kâfiye olduğu hâlde, Molla Câmi (1414-1492) tarafından hazırlandığı için Molla Câmi adıyla bilinmektedir.

Görüldüğü gibi, İmam Birgivî'nin lzhâr adlı bu eseri, Osmanlı medreselerinde âlet ilmi olarak okutulan, Arapçanın nahiv bölümünde, ikinci kitap olarak uzun yıllar derslerde okutulmuştur.

lshâk Nûrî Efendi, Zübdetü'l-lzhâr adlı eserinde, İmam Birgivî'nin lzhâr'ını şerh ederken takip ettiği metot şu şekildedir: Eserin Birgivî'ye ait olan Arapça metnini, cümle cümle Osmanlıca olarak şerh etmiştir. Önce çiçekli parantez içinde Arapça bir cümle vermiş, bu parantezden sonra Osmanlıca olarak o cümlenin açıklamasını yapmıştır. Buna örnek olarak, kitabın ilk başlarındaki "Öncelikle bil ki kelime müfret bir anlam için konulmuş lafızdır." anlamındaki "i'lem evvelen enne'l-kelime ve huve'l-lafzu'l-mevdû'u li-ma'nen mufredin." cümlesini verebiliriz.

lshâk Nûrî Efendi bu cümleyi şu şekilde şerh etmiştir:

"İmdi maksûda şurû'dan evvel ma'lûm ola ki, kelime ma'nâ-yı müfrede vad' olunan bir lafızdır. Bu lafızdan murâd insânın ağzından çıkıp mehâric ve hurûfâtı belli olan sadâdır.

Zîrâ mehâric ve hurûfâtı belli olmayan veyahut sâir hayvânât ve cemâdâtın sâdır olan sadâlar bir ma'nâyı ifâde etmedikleri gibi, onlara lafız dahi itlâk olunmaz."

Bu örnekte görüldüğü gibi, yapılan şerh çok açık, seçik ve herkesin anlayabileceği bir tarzdadır. Böylece 125 sayfada şerhini tamamlayan lshâk Nûrî Efendi, 126. sayfa da "ta'birât" başlığı altında, i'râb, binâ gibi tabirlerin açıklamalarını yapar. Aynı sayfada "ba'zı ta'rîfât" başlığı altında âmil, ma'mûl, i'râb, merfû', mansûb, mecrû'un tariflerini yapar. 127. sayfada "ba'zı fevâid" başlığı altında, "fiil fâilsiz olmaz, mübteda habersiz olmaz, âmil ma'mûlsüz olmaz." gibi bazı yararlı ifadeler verilmiştir.

19-a.e., I, 303.

20-Bu eser, Kenan Demirayak ve M. Sadi Çöğenli tarafından 1998 yılında Erzurum'da Atatürk Ü., Fen-Ed. Fak. yayınları arasında basılmıştır.

21-İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilâtı, İstanbul 1988, s.20; Cahit Baltacı, XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İstanbul 1976, s.35-43.

22-İmam Birgivî, İm'ânu'l-Enzâr, İstanbul 1312, s.151.

Aynı sayfada mef'ûl leh, masdar, mef'ûl bih sarîh ve gayr-ı sarîhle ilgili özet bilgiler verilmiştir. 128. sayfada isim ile fiilin ve kelam ile cümlelerin farkı üzerinde durulur. 128. sayfada başlayıp, 129. sayfada devam eden "ilâve" başlığı altında nahiv ilmi, lâm-ı ta'rîfin anlamları konu edilerek "ba'zı esmâ-yı Arabiyye" başlığı altında birkaç Arapça kelime verilerek karşılıklarına anlamları yazılmıştır. Örnek olarak: Eb-Baba, bint-kız evlat, uht-kızkardaş gibi. 130. sayfada "esmâ-yı hayvânât" başlığı altında Arapça bazı hayvan isimleri ve Türkçe karşılıkları verilmiştir. Bakar-sığır, bağl-katır, ibil-deve gibi. Aynı sayfada "esmâ-yı cemâdât" başlığı altında başlayıp, 131. sayfada devam eden Arapça bazı cansız varlık isimleri ve Türkçe karşılıkları sıralanmıştır. Semâ-gök, arz-yeryüzü, hacer-taş gibi. Zübdetü'l-lzhâr'ın son sayfasında yer alan "ifâde-i mahsûsa" başlığını taşıyan şu cümleleri de burada zikretmek yararlı olacaktır:

"Bi-tevfikihi Te'âlâ İmâm Birgivî -'aleyhi rahmetu'l-Bârî- Hazretlerinin beyne'n-nâs müte'âref ve mütedâvil olan (lzhâr) nâm kitâb-ı fazîlet-nisâbının çiçekli kavslar dâhili metin ve hârici ona şerh olmak tarzıyla hülâsaten teşrih ve tercümesine sâye-i terakkiyâtve-i cenâb-ı hilâfet penâhîde hizâne-i vüs'atinde meknûz nukûd-ı iktidârın bezl ü nisâra ictisâr etmiş olan muharriru'l-hurûf Rizevî İshâk Nûrî -'afâ 'anhu ve 'an vâlideyhi el-Bârî- kem bizâ'anın hilâle sutûrda nevk-i kalem-i sehv-i rakamdan mütekattire olan galatâtın udebâ-yı ulî'n-nühâdan lütf ü 'atâ ile hakk ve imhâ buyurulması mercû ve mütemennâdır. Ve huve

hasbunâ ve ni'me'l-Mevlâ ve 's-selâmu 'alâ meni'stekâme 'alâ nehci'l-hudâ. Ve'l-hamdu 'alâ âlâi Rabbinâ'l-A'lâ fe kad veka'a'l-ferâğu min nukûşi tercemeti hâze'l-kitâbi'l-müstetâbi bi-'inâyeti'l-Meliki'l-'Azîzi'l-Vehhâb fî evâhiri Rebî'i'l-Âhar li-seneti ihdâ ve selâsi mie ba'de'l-elfi min hicreti men lehu kemâlu'l-'izzi ve nihâyetu's-şeref sallâ'llahu Te'âlâ 'aleyhi ve 'alâ âlihi ve selleme teslîmen kesîra." (s.132)

Bu cümlelerden anlaşıldığına göre, İmam Birgivî'nin lzhâr adlı eseri Sultana sunulmak üzere İshâk Nûrî Efendi tarafından şerh ve tercüme edilmiştir. Kitabın basım tarihi olan, Hicrî 1301 yılına tekâbül eden 1883 yılı dikkate alındığında, o zaman tahtta bulunan Osmanlı sultanı II. Abdülhamit Han (1842-1918)'a sunulduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak; İmam Birgivî'nin Arap gramerine dair olan eserlerinden, özellikle Avâmil ve onun mufassal bir şerhi sayılabilecek lzhâr'ı, yaklaşık dört asır süreyle Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Arapçanın nahvini keskin ve berrak bir mantık sırası içinde özetleyen bu eserler, örneğine az rastlanır bir kabiliyetin mahsulüdür. Asırlardır Türk ve Müslüman öğrenciler bu eserleri okumuş ve zihinlerine bu eserler sayesinde Arap dilini ve Kur'ân-ı Kerim'i kavrayacak bir kabiliyet ve parlaklık vermiştir. Bu vesileyle kendisini vefatından yaklaşık doksan üç sene sonra rahmet ve minnetle doğup büyüdüğü bu topraklarda andığımız İshâk Nûrî Rizevî, İmam Birgivî'nin asırlardır Osmanlı medreselerinde okutulan lzhâr adlı değerli eserini pedagojik bir üslupla Osmanlı Türkçesiyle şerh ederek, öğrenciler tarafından kolay anlaşılabilir hâle getirmiştir. Onun bu şerhi yazmaktaki amacının, Türk çocuklarının dinlerinin dili olan Arapçayı kolayca öğrenebilmeleri olduğu, açıkça görülmektedir. Bu ufku geniş insanların torunları olan bizlere düşen görev, onların eserleri üzerine bilimsel çalışmalar yaparak, Arapçanın modern metotlarla öğretimine katkıda bulunmaktır. Öte yandan bu tür sempozyumlar vesilesiyle illerin kültür tarihlerinde yer etmiş olan abide şahsiyetler de, onlara bir vefa borcu olarak, gün yüzüne çıkarılmış olacaktır.